

<http://doi.org/10.31861/pytlit2024.110.101>

УДК 821.161.2-311.2.091:321.1(477)

**ГОЛОСИ ПАМ'ЯТІ ЖІНОК-АВТОРОК:
НАРАТИВ ТРАВМАТИЧНОГО МИНУЛОГО
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ НА ЗЛАМІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ**

Софія Варецька

orcid.org/0000-0003-1304-323X

sofia.varetska@gmail.com

Кандидатка філологічних наук, доцентка

Кафедра світової літератури

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Ольга Гречешнюк

orcid.org/0000-0002-5092-0097

hrecheshnyukolya@i.ua

Аспірантка

Кафедра світової літератури

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Анотація. Досліджено репрезентацію травматичного минулого в німецькій та українській літературах. Висвітлено роль досліджень «культури спогадів» та їхній вплив на процес «подолання минулого» в політичному та культурному житті українського народу. Продемонстровано особливості осмислення травм минулого у німецькомовному суспільстві й виокремлено його ключові ознаки. Визначено, що значна кількість романів сучасної німецької літератури присвячена злочинам нацистського режиму, їхньому впливу на німецьке суспільство й ідентичність, а у літературно-критичних статтях досліджується індивідуальна та колективна пам'ять, проблема провини та труднощі літературного осмислення невимовного. Покликаючись на сучасні напрацювання вітчизняних учених (Т. Гундорової, Я. Поліщука, М. Рябчука, О. Пухонської, М. Барабаш,

Л. Лавринович, О. Яворської, Р. Голика, Х. Рутар та ін), проаналізовано українську літературу як простір, де проявляється постколоніальний дискурс, а літературні тексти – як важливий інструмент відображення та передачі історичних подій, особистих і колективних спогадів. На основі аналізу романів В. Амеліної «Дім для дома», О. Забужко «Музей покинутих секретів», С. Андрухович «Амадока» продемонстровано, як травматичне минуле України відображається в індивідуальних та колективних долях. Виявлено, що опрацювання таких трагедій, як Голодомор, сталінські репресії, депортації та війни, важливе для формування національної ідентичності. Це не прості історії українських сімей, а серйозні опрацювання авторами проблеми пам'яті. Ці твори є важливим внеском у сучасну українську літературу, а тому запропонована тема становить актуальний дослідницький матеріал. Застосовано культурно-історичний та порівняльний методи.

Ключові слова: наратив; пам'ять; національна ідентичність; війна; роман епопея; біографічний наратив; вина; образ автора.

Після закінчення Другої світової війни і до сьогодні у багатьох європейських країнах ведуться гострі дискусії щодо комплексу питань, пов'язаних із переосмисленням минулого, його значення для національної ідентичності та подальшого політичного, культурного та соціального розвитку населення. Насамперед це стосується країн, які пережили тоталітарне минуле. Найяскравішим зразком виступатиме Німеччина, де процес подолання травматичного минулого (*Vergangenheitsbewältigung*) відбувався в кілька етапів впродовж другої половини ХХ століття і триває дотепер. Історичні травми ХХ століття, особливо Друга світова війна та націонал-соціалістичний режим, залишили глибокий слід у свідомості нації. Важливим аспектом німецької культури є визнання цього минулого та спроби осмислити його наслідки. З кожним новим поколінням підхід до пам'яті змінюється. Молодше покоління, яке не є безпосереднім свідком подій, прагне переосмислити історію через нові інтерпретації. Вони більше орієнтуються на глобальні дискурси про пам'ять, права людини та відповідальність. Процес подолання минулого залишається одним із ключових елементів національної ідентичності. Суспільство прагне зрозуміти та осмислити, як минулі злочини впливають на сучасність і майбутнє, що актуалізує питання пам'яті. Німеччина активно працює над тим, щоб пам'ять про події

минулого слугувала уроком. Меморіальні комплекси, музеї, історичні виставки та численні наукові дослідження підтримують цей процес і створюють можливості для громадян усвідомити роль минулого у формуванні сучасності. Така культура уможлиблює суспільний діалог про трагічне минуле.

У німецькій літературі, кіно та мистецтві активно висвітлюються теми пам'яті, травми та відповідальності, що сприяє глибшому осмисленню цих питань у суспільстві. Культура пам'яті (Erinnerungskultur) в новітній німецькій літературі є важливою складовою літературного дискурсу. Сучасні автори активно працюють із минулим, особливо з травматичними подіями ХХ століття, такими як Голокост, Друга світова війна, поділ Німеччини, холодна війна, берлінський мур, репресії в НДР. Об'єднання Німеччини в 1990 році стало ще одним поштовхом до переосмислення пам'яті, оскільки об'єднання Західної та Східної Німеччини потребувало інтеграції різних історичних досвідів. Сучасна політична ситуація, пов'язана з міграційними процесами та питаннями ідентичності, також стимулює дискусії про минуле. Література виступає засобом рефлексії, осмислення та передачі пам'яті. Багато творів сучасної німецької літератури присвячені злочинам нацистського режиму та їхньому впливу на німецьке суспільство й ідентичність, досліджується індивідуальна та колективна пам'ять, проблема провини та труднощі літературного осмислення невимовного. Для цього письменники використовують різні художні засоби, як-от метафори пам'яті, зокрема ретроспекція, щоденникова форма та перспектива очевидців, для літературного зображення пам'яті. Література створює простір для обговорення минулого та його значення для сучасності й майбутнього.

Культура спогадів у Німеччині стала одним із фундаментальних елементів суспільного життя, національної ідентичності та державної політики. Це своєю чергою спровокувало появу романів, які літературознавці визначають як поколіннєві, або генераційні, романи, зокрема «Небесні тіла» Тані Дюкерс («Himmelskörper», 2003), «Такі ми є» Гілі Люстігер («So sind wir», 2005), «Прокляття дому» Дженні Ерпенбек («Heimsuchung», 2008), «Листи Павла» Моніки Марон («Pawels Briefe», 1999), «Жінка опівдня» Юлії Франк («Die Mittagsfrau», 2007) та ін. У всіх цих творах простежуємо чітку

структуру оповіді: в центрі сюжету життєпис щонайменше трьох поколінь однієї сім'ї, на тлі якого зображується хід національної травматичної історії німецького народу, з метою віднайдення своєї ідентичності, збереження та відновлення пам'яті про минулі події.

Незважаючи на значні відмінності в історичному досвіді України та Німеччини, обидві літератури часто вивчають універсальні проблеми, які мають значення при вивченні літературної традиції. Актуальність досліджень «культури спогадів» та проблеми травматичного минулого в українському літературознавчому просторі в останні десятиліття також доволі зростає. Українські твори часто зосереджуються на колективній травмі, пов'язаній із війнами, окупаціями та репресіями. Крім того, Німеччина пережила травму провини та післявоєнного переформатування суспільства. Обидві культури активно працюють із темою пам'яті та її впливом на індивідуальну й національну ідентичність. Українська література часто резонує з німецькими підходами до осмислення травми через фокус на пам'ять, втрату й відновлення. Як у німецькій, так і в українській літературі питання ідентичності – особистої, культурної чи національної – посідає важливе місце. Наприклад, в українських творах ідентичність часто досліджується крізь призму постколоніального досвіду, тоді як у німецьких – через роздуми про моральний обов'язок, соціальні зміни та переосмислення історичних наративів. Звичайно, беручи до уваги приналежність України до пострадянського простору, можемо підтвердити той факт, що процес «переосмислення минулого» не відбувався належно, як, скажімо, у західній Європі. Деякі країни ще й до сьогодні позитивно підтримують зв'язок із комуністичним минулим (наприклад, країни середньої Азії, росія). На відміну від інших союзних держав, країни Балтії ще у 1990-х роках відокремилися й розпочали процес «націоналізації історії». Це підтверджується сьогодні високим рівнем культурного та політичного розвитку їхнього суспільства. Україна досить довго знаходилась у невизначеній зоні – після 90-х років минулого століття перебувала під постійним тиском держави- правонаступниці союзу, а тому процес «пропрацювання тоталітарного минулого» через радянську заангажованість дещо затягнувся. Перебуваючи під культурним та політичним впливом «сусіда», літературний процес

був наділений пострадянськими рисами. І лише на початку XXI століття українська наука вливається у світову течію дослідження минулого. Вже згодом події 2013 року, зокрема Революція гідності, російсько-українська війна, яка триває до сьогодні, дедалі більше розмежовує нас з тими, хто «писав» нашу історію впродовж XX ст.

За останні 20–30 років з'явилася велика кількість науково-критичних напрацювань, що стосуються теми посттоталітарного минулого та травматичного досвіду в україномовному просторі. Це, зокрема, праці «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми» Тамари Гундорової (Гундорова 2013), «Реактивність літератури» Ярослава Поліщука, (Поліщук 2016) «Каміння й Сізіф» Миколи Рябчука (Рябчук 2016), «Літературний вимір пам'яті» Оксани Пухонської (Пухонська 2018), а також статті М. Барабаш (Барабаш 2012), Л. Лавринович (Лавринович 2008; 2010), О. Яворської (Яворська 2015), Р. Голика (Голик 2015), Х. Рутар (Рутар 2018а; 2018b; 2018с) та ін. Особливої уваги заслуговують наукові виклади Тамари Гундорової, яка неодноразово наголошує, що «посттоталітарна свідомість виростає на ґрунті розвінчування офіційної правди» (Гундорова 2013: с. 177). Авторка досліджує, як історична залежність України від імперських і радянських структур вплинула на культурну ідентичність, літературні практики та соціальну свідомість. Особливу увагу приділено українській літературі як простору, де проявляється постколоніальний дискурс. Тамара Гундорова аналізує, як у творах українських письменників відображаються травми, викликані колоніальним гнобленням, та спроби їхнього подолання через нові культурні ідеї. За період незалежності в Україні, після розпаду радянської системи, на думку науковиці, активувався рух щодо пошуків та розвитку історичної культури в країні. Замовчувана та сфальсифікована історія набуває нового прочитання. Проте цей процес вкотре необхідний суспільству для його самоствердження та усвідомлення національної ідентичності. Це дослідження є важливим внеском у розуміння постколоніального досвіду України, висвітлюючи процеси переосмислення національної ідентичності та травматичного минулого крізь призму культури і літератури.

Тоді як покоління очевидців тоталітарного минулого жили під

політичним тиском радянської системи, а їхні діти виховані в душі ідеології комунізму, на політичній та суспільній арені України починає з'являтися нове покоління, в якого кардинально змінилося сприйняття минулого і з'явилися «різні варіанти вчорашнього дня». Це молоді люди, народжені в 60–80-х роках минулого століття, які після розпаду Радянського Союзу працюють із національною культурою. Це молода генерація, для якої, за словами дослідниці Оксани Пухонської, «досвід набувається *тут і тепер* – в умовах інформаційного прогресу, світу без культурних кордонів, часу нового *номадизму*» (Пухонська 2018: с. 29). Саме ці люди стають джерелом формування нового демократичного суспільства. О. Пухонська розглядає літературні тексти як важливий інструмент відображення та передачі історичних подій, особистих і колективних спогадів. Література стає своєрідним архівом пам'яті. Німецька дослідниця Р. Лахманн наголошує:

Література – це пам'ять культури, а не просто записуючий пристрій. Це основа, яка містить знання, що зберігаються в культурі, і фактично всі тексти, які культура спродукувала та за допомогою яких утворилася. Писання є одночасно актом пам'яті і новим тлумаченням, за допомогою якого кожен новий текст включається в пам'ятання (Lachmann 2010: с. 301).

Тому багато письменників у своїх творах починають звертатися до тем, які висвітлюють трагічні сторінки нашої історії – більшовицька окупація, Перша і Друга світові війни, Голодомор, Голокост, розкуркулення, сталінські репресії та переслідування, радянська та повоєнні реалії. Вже в 90-х роках минулого століття на горизонті літературної творчості заявляють про себе такі письменники, як Юрій Андрухович, Юрій Винничук, Оксана Забужко, Василь Кожелянко, Євген Пашковський та інші. Саме це покоління інтелектуалів задається питаннями наслідків впливу тоталітарного досвіду на українську культуру та інтелігенцію, а також ставить акцент на індивідуальний досвід пережитих травм.

Те, що відбувається в нашій країні на даний момент, а саме наймасштабніше вторгнення ворога за весь час незалежності й, відповідно, переосмислення спадку тоталітарної радянської системи, за словами Володимира В'ятровича, голови Українського інституту

національної пам'яті, спровокувала розв'язана росією війна на Донбасі. А «криголамами», які рухають цей процес, є люди, яких ця війна торкнулася безпосередньо:

Очевидно, що інший надзвичайний крок, який зараз триває, який ще довго буде тривати – це, власне, переосмислення радянського минулого. Я категорично не згоден із закидами, <...> що ми нібито вириваємо радянське минуле з нашої історії. У жодному випадку. Воно там повинне бути як приклад того, чого ніколи не повинно повторитися. Тобто ми, навпаки, повинні про це дуже серйозно пам'ятати, про це дуже серйозно дискутувати, це дуже серйозно вивчати (Вятрович 2019).

Звичайно, цей процес опрацювання національного минулого знаходиться лише на початковому етапі, проте механізм роботи з пам'яттю запущено. Російська агресія проти України посилила увагу до питань національної пам'яті. Переосмислення минулого стало ще актуальнішим у контексті боротьби за незалежність і збереження національної ідентичності. І цей величезний крок веде український народ до самоствердження себе як незалежного вільного демократичного суспільства. Опрацювання таких трагедій, як Голодомор, сталінські репресії, депортації та війни, важливе для формування національної ідентичності. Ці події активно обговорюються в суспільстві через художні книги, фільми, театральні постановки та наукові праці.

За останні десятиліття в українській літературі з'явилися романи, які літературознавці, на відміну від своїх європейських колег, відносять до жанру сімейної саги, а не до генераційних романів. Це твори «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко (Забужко 2009), «Дім для Дома» Вікторії Амеліної (Амеліна 2017), «Букова земля» Марії Матіос (Матіос 2019), «Амадока» Софії Андрухович (Андрухович 2020) та ін. Для аналізу обрано твори, написані саме жінками-письменницями не лише через вибір складної тематики, важливим видається спосіб її осмислення, своєрідний фокус наративної оповіді, а також подано глибокі психологічні й емоційні портрети персонажів. Жіночий голос у літературі часто відзначається уважністю до деталей, тонкою емоційною рефлексією та здатністю показати складну взаємодію

між особистим і суспільним. У романах змальовано не прості історії українських сімей, а серйозні опрацювання авторками проблеми пам'яті, травматичного минулого та спогадів. Тут зображено різні аспекти трагічного досвіду України через багаточислові наративи, які поєднують історичну пам'ять, особисті історії та колективні травми. Актуальними для сучасних письменниць стали ті часові проміжки, що були найбільш табуйованими та забороненими для громадян СРСР: Голодомор, Голокост, альтернативні радянським наративам погляди на Другу світову війну та інші воєнні конфлікти, до яких було залучено українців. Саме завдяки цим творам українському читачеві вдається краще зрозуміти історію власного народу, адже всі ці реалії були і є частиною життя простих людей.

Роман В. Амеліної «Дім для Дома» (2017) – це розповідь про три покоління родини радянського льотчика Цілика, який отримує квартиру в центрі Львова, а також йдеться про його дружину, дітей та внуків. Головний герой твору – собака пудель Домінік, або ж Дом, від імені якого й ведеться оповідь. Це ім'я вказує на подвійність образу: з одного боку, це особистість (собака як персонаж із власною свідомістю та переживаннями), з іншого боку – він ототожнюється із символічним простором дому, в який кожен персонаж прагне повернутися або який намагається захистити. Ім'я «Дом» буквально відсилає до поняття дому – місця, яке є символом стабільності, затишку та коріння. У романі «дім» набуває додаткового значення, стаючи уособленням втрати та пам'яті. Український контекст, зокрема переслідування, депортації, війни та їхні наслідки, формує ідею, що дім – це не лише фізичний простір, але й місце, яке може бути втрачене, захоплене або зруйноване.

Собака розповідає про своїх власників, їхні стосунки та взаємовідносини. Через його сприйняття читач дізнається про травматичні епізоди, які переживають його господарі та їхні родини. Собака символізує безмовну пам'ять, яка фіксує події, навіть якщо вони не проговорюються безпосередньо. За словами авторки, тільки пес може розповісти таку історію, бо люди заплуталися і не знають, якою мовою розмовляти. Як і у німецькомовному романі поколінь, у творі Амеліної присутні метафори минулого, які рухають сюжет – це стара загадкова скриня на горищі квартири, успадкована від попередніх власників, та

захований іржавий радянський літак на городі у полковника Цілика. Його дружина – типова росіянка-домогосподарка, колишня вчителька історії (невипадково!), яка відмовилась від своєї професії на користь торговельного бізнесу. Доньки головного героя розлучені, у них є донечки – обидві мають ім'я Марія. Одна Марія-Маруся ще з дитинства втратила зір і мала проблеми зі здоров'ям, однак у 2004 році опиняється на Майдані. Вона однозначна у своїх рішеннях і щодо проживання у львівській квартирі, і щодо власної національної ідентичності. Інша Марія-Маша шукає кращої долі в іншій країні та лише говорить по «кращі часи» в минулому. Різні форми одного імені – «Маша» та «Маруся» – підкреслюють приналежність до різних ідентичностей. Ім'я «Маша» асоціюється з радянським контекстом, більш урбанізованим і спрощеним сприйняттям культури, тоді як «Маруся» має традиційніший, український відтінок, що вказує на зв'язок із національною спадщиною та корінням. «Думаю, “Дім для Дома” – про провину тих, хто вижив, про наслідки туги за минулим, про майбутнє, яке живе поверхом вище» (Баран 2017) – розповідала про власний твір авторка. Роман зосереджується на пам'яті про радянський період. Зокрема, показано це крізь призму родини, яка пережила депортації та репресії. Особливий акцент зроблено на взаємозв'язку між минулим і теперішнім, як історії впливають на формування ідентичності наступних поколінь.

Особливої уваги заслуговує роман Софії Андрухович «Амадока», над яким авторка працювала цілих шість років. У творі тематично об'єднані три складні історії – сучасна війна на сході України, Голокост та Розстріляне Відродження. «Амадока» – це роман про пам'ять, а саме про призабуті сторінки історії, які залишаються незаповненими лакунами та білими плямами, що нагадують про себе щодня.

Головний герой роману – Богдан, воїн, який поранений потрапляє у госпіталь після важкого бою на сході країни. У нього пошматоване обличчя, він абсолютно нічого не пам'ятає. Спотворене обличчя внаслідок травми війни – це не лише символ фізичного болю, а й метафора розбитого «я», порушеної цілісності особистості та суспільства. Згодом з'являється Романа, співробітниця одного з київських архівів (що не випадково!), яка

називає себе його дружиною. Жінка забирає чоловіка додому і починає працювати з його пам'яттю – вона занурює молодика у минуле його родини Фрасуляків-Криводяків. Романа піклується про Богдана, бо вона бачить у ньому людину, позбавлену коріння, пам'яті та сенсу існування. Для неї це не лише акт милосердя, але й спосіб допомогти йому знайти себе в розірваному світі. Вона буквально бере на себе роль провідника в його новому житті. Проте із самого початку Романа не договориє Богдану правду. Та й він це розуміє, оскільки всі ці спогади не викликають у нього жодних емоцій. Починає жінка з розповіді про медсестру – бабусю Уляну та її стосунки з євреєм Пінхасом, відкрито обговорюючи тему Голокосту, потім розповідає про батька Богдана – професора, пластичного хірурга. Софія Андрухович свідомо підбирає професії своїм героям. Так, обираючи цей фах, батько головного героя здобуває вміння заліковувати, розгладжувати шрами. Зрада, співпраця з ворогами – усе це треба витіснити й акуратно скальпелем вирізати рубці. Відмовляючись від небажаної пам'яті, він тим самим відмовляється від свого батька – вояка УПА, який загинув у концентраційних таборах. Мовчання Богдана й байдужість до світу навколо підкреслюють внутрішню пустоту, спричинену травматичним досвідом. Богдан стає своєрідним «чистим аркушем», на якому будуть переписувати історію – як особисту, так й історію нації. Протагоніста зображено як багатошарового персонажа, який втілює не лише індивідуальну трагедію, але й колективну історичну пам'ять, втрачену, зруйновану та знову відновлювану. Його образ – це своєрідна метафора для осмислення теми ідентичності, травми й пам'яті.

Проте вже наступне покоління – внук бабусі – Уляни обирає своїм заняттям археологію, тобто роботу зі слідами, уламками втраченого минулого. Власне таким протиставленням поколінь авторка намагається зобразити те, як опрацьовується в Україні тема історичного минулого.

Працюючи над «Амадокою» і шукаючи додаткового розуміння в джерелах про Другу світову війну, Голокост чи сталінські репресії 30-х років, я зіткнулась із усвідомленням безвиході: більшість із тих історій назавжди залишаться розверзтими, несправедливими,

неугавно болючими, неосягненими. Я збагнула, що їх неможливо виправити і загладити, їх ніяк неможливо змінити. І єдине, що можна було вдіяти з цією безвихіддю – це спробувати її висловити, перетворювати у слова (Лівін 2020).

Роман є прикладом літературної спроби висловити те, що залишається невисловленим, заповнити лакуни історії через художню рефлексію. Андрухович працює з ідеєю неможливості виправлення травматичного минулого: втрати, спричинені Голокостом, сталінськими репресіями чи війнами, залишаються незагоєними ранами, які неможливо «загладити» чи «змінити». Цим твором письменниця ставить реципієнту неоднозначні запитання: «Чи знаємо ми, хто пише нашу історію, і чи варто вірити всьому, що ми чуємо і бачимо?». Тут акцентується увага також на етичній відповідальності письменника, який, працюючи з травматичним матеріалом, не може «змінити» минуле, але здатний трансформувати його у слова, які слугують інструментом пам'яті й діалогу для сучасного реципієнта. Окрім цього, С. Андрухович нагадала своїм читачам, що впродовж багатьох років у школах ми вивчаємо, як наш багатостраждальний народ потерпає від різного ворога – чи то росіянина, чи то поляка. Але існує інша сторона медалі, і слід знати, що серед них були й українці: вони записувалися в СС «Галичина», співпрацювали з радянськими органами, перетворювалися на сексотів. Тобто в романі авторка порушує шаблон «жертви», з яким ми звикли себе ототожнювати, натомість відкриває новий і відкрито заявляє, що серед своїх було і чимало злочинців.

У романі змальовано багато різних персонажів із неоднозначним минулим. Як, скажімо, це продемонстровано на прикладі постаті Віктора Петрова (Домонтовича). Домонтович постає не тільки як письменник, а й як культурний феномен, який уособлює складність і амбівалентність української інтелігенції першої половини ХХ століття. Цей чоловік виявився шпигуном і подвійним агентом, вижив під час репресій і розстрілів, пережив війну, міг продовжувати свою працю й одружився з коханою жінкою, вдовою Миколи Зерова, Софією. Ця подвійність його постаті – інтелектуала й агента, письменника й науковця – робить його цікавою і складною фігурою в історії української літератури.

Отож у романі йдеться про Голокост, радянські репресії та інші трагічні події, які витіснені з колективної пам'яті. Авторка досліджує, як зникнення людей, цілих спільнот і культур впливає на сучасність, створюючи порожнечу, яку складно заповнити. Основною темою є реконструкція пам'яті та пошук зв'язку між минулим і теперішнім через особисту історію героїв. Андрухович показує, що травматичний досвід залишає невидимі шрами на індивідуальному й суспільному рівнях. Через долі персонажів вона порушує питання відповідальності за минуле, необхідності його усвідомлення та передачі майбутнім поколінням. Символічна назва «Амадока» – згадка про найбільше міфічне озеро Європи, яке, за словами античних авторів, колись існувало на території сучасної України, але безслідно зникло. Ця метафора забутого й втраченого минулого пронизує роман, в якому робиться спроба відновити невидимі зв'язки між історією, особистістю та культурою.

Роман сучасної української письменниці Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» (2009) характеризують як роман-епопея. У ньому авторка розповідає історію життя кількох поколінь родини Адріана і Дарини, який охоплює період від 1940-х рр. до весни 2004-го року. Головний герой – власник крамниці з антикваріатом, його дружина – відома журналістка. І разом вони прагнуть «докопатися до істини» в історії життя його двоюрідної бабусі Олени Довгань. Дарина, завдяки роботі журналісткою, поступово розкриває приховані сторінки історії своєї родини та країни. Вона символізує місток між минулим і теперішнім, адже саме через її розслідування ми дізнаємося історію Адріана. Дарина живе у світі, де історія стає тлом для теперішнього, але не визначає його цілковито.

У літературній критиці окреслюють цей роман як такий, у якому йдеться про пам'ять роду, про те, що й досі в «багатьох українських родинах обговорюють пошепки або воліють узагалі не згадувати, – болючі сторінки спротиву ОУН, УПА заради вільного майбутнього України» (Зіньчук 2018). Головна героїня випадково натрапляє на фразу, яку залишив на полях якоїсь книжки її батько. І саме вона дає поштовх до початку занурення у минуле – історію життя її батька, а також його супротив комуністичній системі. Окрім цього, у романі основна увага прикута до проблеми пам'яті:

Схема, як бачиш, дуже проста: наші бабусі ховали ікони по ямах, наші мами підглядали, як це робилося, певно, й бавилися, наслідуючи дорослих, як звичайно діти, – а нам лишилася вже сама тільки позбавлена видимого глузду маніпуляція підібраними скельцями, таке ніби затихаюче відлуння, звук без мови... Ну, а нашим дітям уже й того не лишилося... (Забужко 2009: с. 78).

Наведений фрагмент яскраво ілюструє центральну проблему роману – питання, як відновити або зберегти зникаючий зв'язок із минулим. Це також стосується теми колективної ідентичності, яка поступово ерозіює під тиском історичних катастроф, модернізації та втрати інтересу до власного коріння. Роздуми героїні акцентують увагу на «відлунні» пам'яті, яке з часом втрачає свою чіткість і змістовність. Забужко ставить питання: що ми передаємо своїм нащадкам? І чи зможемо ми знайти спосіб зберегти не лише матеріальні артефакти, а й глибокий духовний зміст, закладений у них? У романі переплітаються особисті драми героїв із трагічними сторінками української історії, зокрема подіями УПА та радянських репресій. Авторка звертається до теми колективної пам'яті, яка передається через покоління, і відображає її як джерело болю, але й сили для збереження національної ідентичності. Пошуки правди та реконструкція забутих або прихованих подій є ключовим елементом опрацювання травматичного досвіду. Завдяки поєднанню приватного й національного, у романі досліджується, як людські долі переплітаються з великими історичними наративами, які й досі формують українське суспільство.

Усі ці романи демонструють, як травматичне минуле України відображається в індивідуальних та колективних долях. Письменниці працюють із темами пам'яті, забуття, ідентичності та пошуків правди. Через багатшарові наративи авторки створюють літературний простір, що дозволяє осмислювати травми, зцілюватися і знаходити нові сенси для майбутнього. Ці твори є важливим внеском у сучасну українську літературу, що активно працює з травматичною історією, відображаючи її складність та багатогранність.

Підводячи підсумок, можемо констатувати, що зумовлений історичними подіями ХХ ст. процес переосмислення минулого, що в Німеччині триває вже понад півстоліття, в Україні лише набирає обертів. Українська література, особливо в сучасному контексті, активно інтегрується в європейський літературний простір. Попри історичні відмінності, в літературі обох країн розкриваються універсальні людські теми, які дають змогу вийти за межі національного досвіду й створити спільний літературний дискурс. Література відіграє важливу роль у формуванні та передачі культури пам'яті, особливо стосовно травматичних подій ХХ століття. Вона не лише фіксує минуле, а й сприяє його осмисленню крізь призму індивідуальних і колективних досвідів.

Ще до сьогодні німецький народ працює з власним минулим, формуючи нові національні установки та цінності. Сучасна німецька література охоплює широкий спектр тем: від Голокосту й нацистського минулого до подій Другої світової війни, розділення Німеччини, об'єднання та міграції. Німецька література значною мірою орієнтована на роботу з травмою, однак акцент робиться на провину, переосмислення власних дій і наслідків історії. Спільне те, що й українська, й німецька літератури досліджують глибокі психологічні наслідки цих травм для індивідуумів і суспільств. Це дозволяє аналізувати пам'ять із різних перспектив, роблячи її доступною для різних аудиторій. Молоді покоління, що прийшли на зміну очевидцям тих жахливих подій, не дистанціюють себе від них, а радше, навпаки, намагаються прийняти складну правду й вибудувати власне ставлення до неї. Культура пам'яті через літературу сприяє побудові мостів між поколіннями, допомагає зрозуміти історичні витоки сучасних проблем та формує основу для гармонійного співіснування в мультикультурному суспільстві.

Амеліна, В. (2017). *Дім для Дома*. Львів : Видавництво Старого Лева, 384 с.

Андрухович, С. (2020). *Амадока*. Львів : Видавництво Старого Лева, 832 с.

Барабаш, Ю. (2012). Літературно-історичний дискурс: виклики й апорії (думки нестороннього). *Слово і Час*, № 1, с. 3–15.

Баран, Л. (2017). У місті презентують книгу «Дім для Дома» – історію про наслідки туги за минулим, яку розповідає пес. *Галка*, 23 жовтня. URL:

- <https://galka.if.ua/u-misti-prezentuyut-knigu-dim-dlya-doma-istoriyu-pro-naslidki-tugi-za-minulim-yaku-rozpovidaye-pes/> (дата звернення: 25.10.2024).
- В'ятрович, В. (2019). Україна «не вириває» радянське минуле з історії, а переосмислює його. *Радіо Свобода*, 17 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viatrovych-istoriya-radianske-mynule/29825373.html> (дата звернення: 11.11.2024).
- Голик, Р. (2015). *Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині*. Львів : НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 424 с.
- Гундорова, Т. (2013). *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*. Київ : Грані-Т, 548 с.
- Забужко, О. (2009). *Музей покинутих секретів*. Київ : Факт, 832 с.
- Зінчук, І. (2018). Оксана Забужко «Музей покинутих секретів». *Читай*, 18 червня. URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=711> (дата звернення: 25.10.2024).
- Лавринович, Л. (2008). Дискурс пам'яті в сучасній українській прозі: основні ідейно-тематичні тенденції. *Філологічні студії*, № 1–2, с. 100–106.
- Лавринович, Л. (2010). Координати пам'яті у художньому просторі постмодерної літератури. *Наукові праці. Серія: Філологія. Літературознавство*, т. 135, № 122, с. 55–60.
- Лівін, М. (2020). «Пам'ять і забуття». Про що нова книга Софії Андрухович «Амадока». *The Village Україна*, 24 березня. URL: <https://www.village.com.ua/village/life/book-of-the-week/295665-pro-scho-nova-velika-kniga-sofiyi-andruhovich-amadoka-poyasnyue-sama-avtorka> (дата звернення: 25.10.2024).
- Матіос, М. (2019). *Букова земля*. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 928 с.
- Поліщук, Я. (2016). *Реактивність літератури*. Київ : Академвидав, 192 с.
- Пухонська, О. (2018). *Літературний вимір пам'яті*. Київ : Академвидав, 304 с.
- Рутар, Х. (2018а). Література і / як пам'ять: погляд на місця пам'яті в сучасному українському історичному романі. *Волинь філологічна: текст і контекст*, № 25, с. 186–195.
- Рутар, Х. (2018b). Травмована чи міфологізована пам'ять? (на матеріалі роману «Танго смерті» Юрія Винничука). *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства*, № 23, с. 294–298.
- Рутар, Х. (2018с). Фотографія в історичному романі: пам'ять та доказ (на матеріалі «Музею покинутих секретів» Оксани Забужко і «Танго смерті» Юрія Винничука). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*, № 15, с. 163–171. <https://doi.org/10.31494/2412-933X-2018-1-5-163-171>
- Рябчук, М. (2016). *Каміння й Сізіф*. Харків : Акта, 343 с.

Яворська, О. (2015). Суб'єкт пам'яті та його наративні стратегії в мемуаристиці. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*, № 36, с. 213–221.

Lachmann, R. (2010). Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. In: Erll, A. and Nünning, A. (ed.). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York : De Gruyter, pp. 301–310. <https://doi.org/10.1515/9783110207262.5.301>

VOICES OF MEMORY BY WOMEN AUTHORS: THE NARRATION OF THE TRAUMATIC PAST IN UKRAINIAN LITERATURE AT THE TURN OF THE 20TH AND 21ST CENTURIES

Sofiya Varetska

orcid.org/0000-0003-1304-323X

sofia.varetska@gmail.com

Department of World Literature

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska Street, 1, 79000, Lviv, Ukraine

Olya Hrecheshnyuk

orcid.org/0000-0002-5092-0097

hrecheshnyukolya@i.ua

Department of World Literature

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska Street, 1, 79000, Lviv, Ukraine

Abstract. The article deals with the study of the representation of the traumatic past in German and Ukrainian literature. The research demonstrates the role of the “culture of memories” and its impact on the process of “overcoming the past” in the political and cultural life of the Ukrainian people. Besides, the research results show the characteristic of understanding the traumas of the past in German-speaking society. There are a lot of works of modern German literature, which are devoted to the crimes of the Nazi regime and their impact on German culture and identity. Many modern literary-critical articles explore individual and collective memory, the problem of guilt, and the difficulties of literary interpretation of the unspeakable. The work is based on research of the important works of famous scientists (T. Hundorova, Y. Polishchuk, M. Riabchuk, O. Pukhonska, M. Barabash, L. Lavrynovych, O. Yavorska, R. Holyk, K. Rutar). Ukrainian literature is analyzed as a space where post-colonial discourse manifests itself, and literary texts are an important tool for reflecting and transmitting historical events and personal and collective memories. Based on the analysis of the novels of

V. Amelina “Home for Dom”, O. Zabuzhko “Museum of Abandoned Secrets” and S. Andrukhovych “Amadoka”, the authors demonstrate the traumatic past of Ukrainian individual and collective destinies. Studying such tragedies as the Holodomor, Stalinist repressions, deportations, and wars is important for the formation of national identity. These are not simple stories of Ukrainian families, but serious studies by the authors of the problem of memory. These works are an important contribution to modern Ukrainian literature, and therefore this topic is a relevant research material. In this article, the culture-historical and comparative methods are used.

Keywords: narration; memory; national identity; war; epic novel; biographical narrative; guilt; image of author.

References

- Amelina, V. (2017). *Dim dlia Doma* [Home for Dom]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 384 p. (in Ukrainian).
- Andrukhovych, S. (2020). *Amadoka* [Amadoka]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 832 p. (in Ukrainian).
- Barabash, Y. (2012). Literaturno-istorychnyi dyskurs: vyklyky i aporii (dumky nestoronn’oho) [Literary-historical discourse: challenges and aporias (opinions of an outsider)]. *Slovo i Chas*, no. 1, pp. 3–15. (in Ukrainian).
- Baran, L. (2017). U misti prezentuiut’ knyhu “Dim dlia Doma” – istoriiu pro naslidky tuhy za mynulym, iaku rozpovidaie pes [A book “Home for Dom” is presented in the city – a story about consequences of longing for the past, told by a dog]. *Halka*, October 23. (in Ukrainian). URL: <https://galka.if.ua/u-misti-prezentuyut-knygu-dim-dlya-doma-istoriyu-pro-naslidki-tugi-za-minulim-yaku-rozpovidaye-pes/> (accessed: 25.10.2024).
- Viatrovych, V. (2019). Ukraïna “ne vryvaie” radians’ke mynule z istorii, a pereosmysliuie ioho [Ukraine doesn’t pull out soviet past, but overthinks it]. *Radio Svoboda*, March 17. (in Ukrainian). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viatrovych-istoriya-radianske-mynule/29825373.html> (accessed 11.11.2024).
- Holyk, R. (2015). *Kul’turna pamiat’ i Skhidna Ievropa: pysemna kul’tura ta formuvannia suspil’nykh uiavlenn’ v Halychyni* [Cultural memory and Eastern Europe: written culture and the formation of public perceptions in Galicia]. Lviv : NAN Ukraïny; Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha, 424 p. (in Ukrainian).
- Hundorova, T. (2013). *Tranzytna kul’tura. Symptomy postkolonial’noi travmy* [Transit Culture: Symptoms of the Postcolonial Trauma]. Kyiv : Hrani-T, 548 p. (in Ukrainian).
- Zabuzhko, O. (2009). *Muzei pokynutykh sekretiv* [The Museum of Abandoned Secrets]. Kyiv : Fakt, 832 p. (in Ukrainian).

- Zinchuk, I. (2018). Oksana Zabuzhko “Muzei pokynutykh sekretiv” [Oksana Zabuzhko “The Museum of Abandoned Secrets”]. *Chytai*, June 18. (in Ukrainian). URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=711> (accessed: 25.10.2024).
- Lavrynovych, L. (2008). Dyskurs pamiaty v suchasni ukrains'kii prozi: osnovni ideino-tematychni tendentsii [Memory's discourse in modern ukrainian prose: main trends ideological topics]. *Filolohichni studii*, no. 1–2, pp. 100–106. (in Ukrainian).
- Lavrynovych, L. (2010). Koordynaty pamiaty u khudozhn'omu prostori postmodernoï literatury [The coordinates of memory in artistic space of the postmodern literature]. *Naukovi pratsi. Serii: Filolohiia. Literaturoznavstvo*, vol. 135, no. 122, pp. 55–60. (in Ukrainian).
- Livin, M. (2020). “Pamiat' i zabuttia”. Pro shcho nova knyha Sofii Andrukhovych “Amadoka” [“Memory and forgetting”. What is the new book “Amadoka” by S. Andrukhovych about?]. *The Village Ukraïna*, March 24. (in Ukrainian). URL: <https://www.village.com.ua/village/life/book-of-the-week/295665-proshcho-nova-velika-kniga-sofiyi-andruhovich-amadoka-poyasnyue-sama-avtorka> (accessed: 25.10.2024).
- Matios, M. (2019). *Bukova zemlia* [Beech land]. Kyiv : A-ba-ba-ha-la-ma-ha, 928 p.
- Polishchuk, Y. (2016). *Reaktyvnist' literatury* [Reactivity of literature]. Kyiv : Akademydav, 192 p. (in Ukrainian).
- Pukhonska, O. (2018). *Literaturnyi vymir pamiaty* [Literary dimension of memory]. Kyiv : Akademydav, 304 p. (in Ukrainian).
- Rutar, K. (2018). Literatura i / iak pamiat': pohliad na mistsia pamiaty v suchasnomu ukrains'komu istorychnomu romani [Literature and / as a Memory: View at the Site of Memory in a Modern Historical Ukrainian Novel]. *Volyn' filolohichna: tekst i kontekst*, no. 25, pp. 186–195. (in Ukrainian).
- Rutar, K. (2018). Travmovana chy mifolohizovana pamiat'? (na materialy romanu “Tango smerti” Iurii Vynnychuka) [Traumatized or mythologized memory (on the material of the novel “The tango oh death” by Yuri Vynnychuk)]. *Suchasni problemy movoznavstva i literaturoznavstva*, no. 23, pp. 294–298. (in Ukrainian).
- Rutar, K. (2018). Fotohrafiia v istorychnomu romani: pamiat' ta dokaz (na materialy “Muzeiu pokynutykh sekretiv” Oksany Zabuzhko i “Tango smerti” Iurii Vynnychuka) [The photo in the historical novel: the memory and the evidence (based on the works of O. Zabuzhko “The museum of abandoned secrets” and Yu. Vynnychuk “Tango of death”)]. *Naukovi zapysky Berdians'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Filolohichni nauky*, no. 15, pp. 163–171. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.31494/2412-933X-2018-1-5-163-171>
- Riabchuk, M. (2016). *Kaminnia i Sizif* [Stones and Sisyphus]. Kharkiv : Akta, 343 p. (in Ukrainian).

- Yavorska, O. (2015). Subiekt pamiaty ta ioho naratyvni stratehii v memuarystytsi [Subject of memory and its narrative strategies in a the memoire literature]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia "Filolohiia"*, no. 36, pp. 213–221. (in Ukrainian).
- Lachmann, R. (2010). Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. In: Erll, A. and Nünning, A. (ed.). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York : De Gruyter, pp. 301–310. <https://doi.org/10.1515/9783110207262.5.301>

Suggested citation

Varetska, S. and Hrecheshnyuk, O. (2024). Holosy pamiaty zhinok-avtorok: naratyv travmatychnoho mynuloho v ukraïns'kii literaturi na zlami XX–XXI stolit' [Voices of Memory by Women Authors: The Narration of the Traumatic Past in Ukrainian Literature at the Turn of the 20th and 21st Centuries]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 110, pp. 101–119. (in Ukrainian). <http://doi.org/10.31861/pytlit2024.110.101>

Стаття надійшла до редакції 17.12.2024 р.
Стаття прийнята до друку 30.12.2024 р.